

УДК 070:654.197(476)(091)

РЫТАРЫЧНЫЯ СТРАТЭГІІ СТВАРЭННЯ КАНАНІЧНАГА ВОБРАЗА Ў ДЫСКУРСЕ БЕЛАРУСКАГА ТЭЛЕБАЧАННЯ СЯРЭДЗІНЫ 1950-х – ПАЧАТКУ 1990-х гг.

А. І. МАРОЗАВА^{1*}

^{1*} *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь*

Абгрунтоўваецца важнасць выкарыстання гістарычнага вопыту для стварэння запатрабаваных праграм у аўдыявізуальных медыя XXI ст. Упершыню на шырокім матэрыяле перадач і дакументальных фільмаў беларускага тэлебачання з моманту яго заснавання да пачатку 1990-х гг. даследуюцца рытарычныя стратэгіі стварэння кананічнага вобраза У. І. Леніна. Паказваецца, што кананічны вобраз канструюецца пераважна пры дапамозе інтэртэкстуальных уключэнняў (алюзіі, рэмінісцэнцыі, інтэрстыльвае таніраванне і інш.), якія рэалізуюцца ў тым ліку аўдыявізуальна і ўводзяцца пераважна імпліцытна. Устанаўліваецца, што гэтыя рытарычныя стратэгіі застаюцца нязменнымі нават у пачатку 1990-х гг., калі роля духоўнага настаўніка грамадства пераходзіць ад У. І. Леніна да Ф. Скарыны. Даказваецца, што ва ўмовах значных грамадскіх пераўтварэнняў пачатку 1990-х гг. прыёмы стварэння кананічнага вобраза, характэрныя для беларускага савецкага тэлебачання, не спрыялі ўсталяванню дыялогу паміж аўтарам і аўдыторыяй.

Ключавыя словы: дыкурс-аналіз; інтэртэкстуальнасць; рытарычныя стратэгіі; кананічны вобраз; алюзіі; рэмінісцэнцыі; інтэрстыльвае таніраванне.

РИТОРИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ СОЗДАНИЯ КАНОНИЧЕСКОГО ОБРАЗА В ДИСКУРСЕ БЕЛОРУССКОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ СЕРЕДИНЫ 1950-х – НАЧАЛА 1990-х гг.

Е. И. МОРОЗОВА¹⁾

¹⁾ *Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь*

Обосновывается важность использования исторического опыта для создания востребованных программ в аудиовизуальных медиа XXI в. Впервые на обширном материале передач и документальных фильмов белорусского телевидения с момента его основания до начала 1990-х гг. исследуются риторические стратегии создания канонического образа В. И. Ленина. Показывается, что канонический образ конструируется преимущественно с помощью интертекстуальных включений (аллюзии, реминисценции, интерстилевое тонирование и др.), которые реализуются в том числе аудиовизуально и вводятся преимущественно имплицитно. Устанавливается, что эти риторические стратегии остаются неизменными даже в начале 1990-х гг., когда роль духовного учителя общества переходит от В. И. Ленина к Ф. Скорине. Доказывается, что в условиях значительных социальных преобразований начала 1990-х гг. приемы создания канонического образа, характерные для белорусского советского телевидения, не способствовали налаживанию диалога между автором и зрителем.

Ключевые слова: дискурс-анализ; интертекстуальность; риторические стратегии; канонический образ; аллюзии; реминисценции; интерстилевое тонирование.

Образец цитирования:

Марозава А.І. Рытарычныя стратэгіі стварэння кананічнага вобраза ў дыскурсе беларускага тэлебачання сярэдзіны 1950-х – пачатку 1990-х гг. *Журнал Белорусского государственного университета. Журналистика.* 2023;1:68–74. <https://doi.org/10.33581/2788-6638-2023-1-68-74>

For citation:

Morozowa E.I. Rhetorical strategies for creating a canonical image in the Belarusian television discourse of the middle 1950s – early 1990s. *Journal of the Belarusian State University. Journalism.* 2023;1:68–74. Belarusian. <https://doi.org/10.33581/2788-6638-2023-1-68-74>

Автор:

Елена Игоревна Морозова – кандидат филологических наук; доцент кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики.

Author:

Elena I. Morozowa, PhD (philology); associate professor at the department of television and radio broadcasting, faculty of journalism. emorozowa@tut.by
<https://orcid.org/0000-0002-5501-4499>

RHETORICAL STRATEGIES FOR CREATING A CANONICAL IMAGE IN THE BELARUSIAN TELEVISION DISCOURSE OF THE MIDDLE 1950s – EARLY 1990s

E. I. MOROZOWA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezalieznasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article substantiates the importance of using historical experience to create popular series in the audiovisual media of the 21st century. For the first time, based on the vast material of programs and documentaries of Belarusian television from the moment of its foundation until the early 1990s, rhetorical strategies for creating a canonical image are studied using the example of the image of V. I. Lenin. It is shown that the canonical image is created mainly with the help of intertextual inclusions (allusions, reminiscences, interstyle toning, etc.), which are realised, including audiovisually, and are introduced mainly implicitly. It has been established that the considered rhetorical strategies remain unchanged even in the early 1990s, when the role of the spiritual teacher of society passes from V. I. Lenin to F. Skorina. It is shown that in the conditions of significant social transformations of the early 1990s, the methods of creating a canonical image, characteristic of the Belarusian Soviet television, do not contribute to establishing a dialogue between the author and the viewer.

Keywords: discourse analysis; intertextuality; rhetorical strategies; canonical image; allusions; reminiscences; interstitial toning.

Уводзіны

Ва ўмовах інтэнсіўнага развіцця інтэрнэту беларускія медыясуб'екты вымушаны няспынна шукаць новыя эфектыўныя сродкі камунікацыі са сваёй аўдыторыяй. Каб зразумець мэтазгоднасць і перспектывнасць выкарыстання пэўнай рытарычнай стратэгіі, акрэсліць яе функцыі ў маўленні і тыя рэакцыі, якія яна можа выклікаць у гледачоў, неабходна звярнуцца да вопыту айчыннага тэлебачання, што ўжо апрабавала шматлікія прыёмы ў розны гістарычны час з удзелам разнастайных груп аўдыторыі. У знойдзеных рытарычных стратэгіях праяўляецца агульны для аўтара і гледача «асаблівы спосаб зносін і разумення навакольнага свету»¹ [1, с. 18] з характэрнай для яго сістэмай добра вядомых, зразумелых усім удзельнікам камунікацыйнага працэсу мастацкіх вобразаў. Відавочна, што пераважную частку сваёй гісторыі беларускае тэлебачан-

не існавала ў межах савецкага дыскурсу, цэнтральным для якога большасць даследчыкаў лічыць вобраз У. І. Леніна. Ён ствараўся па асаблівых правілах, што хоць і не былі занатаваны, але перадаваліся вусна, чым набліжаліся да рэлігійных, біблейскіх законаў: «З прычыны нізкай культуры савецкія людзі захапіліся “адміністрацыйна-каманднай” выявай Леніна, спрыялі яго афіцыйнай кананізацыі»². Кананічны вобраз, уласцівы для савецкага дыскурсу, быў даследаваны з пункту гледжання мастацкай літаратуры, у тым ліку савецкай і лацінаамерыканскай паэзіі (Л. Дасоў Рамера), а таксама з пункту гледжання архітэктуры і жывапісу савецкага авангарда (Б. Е. Гройс), кінематографа (І. Раўчук, А. А. Вянкоў) і інш. Аднак на матэрыяле айчынных аўдыявізуальных медыя ён пакуль што практычна не вывучаўся.

Матэрыялы і метады даследавання

Для раскрыцця прыёмаў стварэння кананічнага вобраза, характэрнага для беларускага савецкага тэлебачання, выкарыстоўваецца падыход прафесара лінгвістыкі Ланкастэрскага ўніверсітэта, заснавальніка школы крытычнага дыскурсу-аналізу Н. Фэрло, які лічыць, што рытарычныя стратэгіі пэўнага дыскурсу абумоўлены ў першую чаргу спецыфікай яго інтэртэкстуальнасці і інтэрдysкурсіўнасці, то бок звязанасці з іншым тэкстам і другім бліскім дыскурсам [1, с. 5]. У дадзеным даследаванні гэта хрысціянскі рэлігійны дыкурс, цэнтральным тэкстам якога выступае Біблія, а галоўным вобразам – вобраз Хрыста, богападобнага чалавека, які

нясе прагрэсіўныя ідэі, робіць цуды, але застаецца не зразумелым недасведчанай большасцю, памірае ў пакутах для лепшай будучыні людзей, уваскрасае і з нябёс прарочыць рай пасля смерці тым, хто пры жыцці выконваў яго заповеды [2]. Рытарычныя стратэгіі стварэння кананічнага вобраза як віду інтэртэкстуальных адзінак аналізуюцца з дапамогай метадыкі, распрацаванай С. В. Зелянко, што прадугледжвае вылучэнне інтэртэксту ў лексічнай плыні, вызначэнне стаўлення аўтара да лексем, выяўленне функцыі інтэртэкстуальнага ўключэння ў тэксце і прагназаванне рэакцыі аўдыторыі [3, с. 73].

¹Тут і далей пераклад наш. – А. М.

²Лауренас В. В. Интерпретация идей В. И. Ленина в официальной доктрине строительства социализма в СССР : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.02. М., 1990. С. 14.

Вынікі і іх абмеркаванне

У тэлеперадачах выкарыстоўваецца рытарычная стратэгія інтэрстылёвага таніравання. У прыватнасці, каб зрабіць вобраз героя-богачала-века больш выразным, аўтары прымяняюць прыём самапрыніжэння, уласцівы для сярэднявечнага жанру хаджэнняў манахаў у Святую зямлю³. Напрыклад, характарызуючы стан грамадства да палітычнай дзейнасці У. І. Леніна, стваральнікі праграм кажуць так: *Мы былі вельмі бедныя⁴ ў той час⁵*. Адметна, што ў тэлеперадачы пачатку 1990-х гг., якая была прысвечана славянскаму першадрукару Ф. Скарыне, сцвярджаецца наступнае: *Так, мы зразумелі, хаця і позна, да чаго можа прывесці бяспамяцтва. Мы не зразумелі, што нельга грэбаваць здабыткамі духоўнымі сваіх папярэднікаў, а пераймаць, браць усё лепшае з іх вопыту, з іх думак і дзеянняў дзеля лепшага жыцця, у імя росквіту сваёй Бацькаўшчыны; ...урэшце, прачнецца ў нас той сардэчны боль за сваю прыгожую зямлю, з якой мы ж самі так неахайна абыходзіліся, і цяпер патрабуюцца для яе выратавання незвычайныя намаганні⁶*. Праграмы, прысвечаныя Ф. Скарыне, набліжае да рэлігійных хаджэнняў выкарыстанне прыёму інверсіі, не характэрнага для публіцыстычнага стылю ўвогуле і для тэлевізійнага маўлення ў прыватнасці: *Как ни старайся воскресить эти буквы, они останутся немymi, пока ни познаешь связь имен и событий, **судеб людских**...*; *Избрал его доктор **наук свободных**, чтобы держать экзамен на звание доктора медицины⁷*.

Як і ў рэлігійных творах, у тэлеперадачы і тэлефільмы нярэдка ўводзяцца даволі аб'ёмныя прамыя цытаты. Выказванні У. І. Леніна ў 1960-я – першай палове 1980-х гг. і словы Ф. Скарыны напачатку 1990-х гг. не асэнсоўваюцца аўтарамі праграм крытычна, а выступаюць нібы заветаў для тых, хто імкнецца атрымаць надзею на лепшае жыццё. Пры ўвядзенні цытат нярэдка выкарыстоўваецца прыём рэверберацыі, калі задрэчы голас гучыць рэхам, нібы разносіцца паўсюдна, каб падкрэсліць маштаб выказванняў асобы, іх высокую значнасць для людзей усяго свету. Характэрна, што падчас зачытвання цытат на экране звычайна паказваюцца радкі з кнігі, у якой яны былі надрукаваны, нібы вытрымкі са Святога Пісьма. Гэтыя пры-

клады дэманструюць, што некаторыя прыёмы стварэння кананічнага вобраза, якія ў сярэдзіне 1950-х гг. выкарыстоўваліся пераважна ў адносінах да У. І. Леніна, напачатку 1990-х гг. узніклі ў сувязі з вобразам Ф. Скарыны. Трэба прасачыць, ці заканамерна гэта.

Большасць рытарычных стратэгій, якія ўжываліся ў беларускіх савецкіх тэлеперадачах і тэлефільмах у мэтах стварэння вобраза духоўнага лідара, адносяцца да імпліцытных, няўжных, што абумоўлена становішчам, у якім знаходзілася рэлігія ў той час. Рэмінісцэнцыі (часцей за ўсё нагадванне, прыпамінанне сітуацыі) і алузіі (пераважна суаднясенне аб'ектаў і падзей паміж сабою) на вобраз Хрыста выкарыстоўваюцца для таго, каб звярнуць увагу на выключнасць вобразаў У. І. Леніна і Ф. Скарыны, а значыць, і аўтарытэтнасць гэтых асоб для гледача. Пры дапамозе рэмінісцэнцый падкрэсліваецца гуманнасць кананічнага персанажа: гэта чалавек, які з'яўляецца маральна вышэйшым за іншых, бо ён створаны па вобразе і падабенстве Божым. Нездарма ў тэлевізійных праграмах У. І. Ленін часта называецца правадыром⁸, самым чалавечным чалавекам⁹. Адзін з тэлефільмаў, прысвечаных славянскаму першадрукару, мае назву «Франциск, сын Скоринин» (1989), якая хутчэй за ўсё змяшчае рэмінісцэнцыю (Хрыстос, Сын Божы), тым больш што пра Скарыну-бацьку няма згадкі ў тэксце, ён нібы існуе па-над грамадствам, як трансцэндэнтная сутнасць.

Выказванні спачатку У. І. Леніна, а пазней Ф. Скарыны характарызуюцца пры дапамозе біблейскага тэрміна: *па **запаведях** вялікага Леніна* (назва тэлеперадачы 1957 г.)¹⁰, *скарынінскія **запаведы***¹¹. Каб падкрэсліць, што духоўны лідар з'яўляецца маральна і ментальна вышэйшым за іншых, выкарыстоўваюцца прыметнікі са значэннем выключнай якасці. Напрыклад, пра У. І. Леніна расказвалася так: *Але тое, што было зроблена нашым суайчыннікам **геніяльным** вучоным і рэвалюцыянерам Уладзімірам Ільічам Леніным, займае выключнае месца ў развіцці цывілізацыі¹²*. Пазней пра Ф. Скарыну канстатавалася наступнае: *Імя **геніяльнага** славянскага асветніка Францыска Скарыны... будзе насіць наш цэнтр¹³*. Вельмі часта

³Гаранін С. Л. Жанр хаджэнняў у беларускай літаратуры XIV–XVI стст. : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01. Мінск, 1997. 19 с.

⁴Тут і далей паўтлусты курсіў у цытатах наш. – А. М.

⁵Нац. арх. Рэсп. Беларусь (НАРБ). Ф. 871. Воп. 8. Спр. 5. Арк. 21.

⁶Там жа. Спр. 2068. Арк. 124.

⁷Франциск, сын Скоринин [Электронный ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9VluBWJvEic&t=240s> (дата обращения: 21.08.2022).

⁸НАРБ. Ф. 871. Воп. 8. Спр. 1580. Арк. 19.

⁹Там жа.

¹⁰Там жа. Спр. 5. Арк. 13–50.

¹¹Там жа. Спр. 2068. Арк. 116.

¹²Там жа. Спр. 2065. Арк. 47.

¹³Там жа. Спр. 2068. Арк. 19.

выкарыстоўваюцца адносна прыметнікі з суфіксам -ск- са значэннем прыналежнасці, утвораныя ад уласных назоваў *Ленін і Скарына: ленінская партыя, ленінскія мясіны ў Парыжы (назва праграмы), ленинская искра в Белорусии (назва тэлеперадачы), першыя крокі ленинскіх вахты, зрабіць 1969 год годам ленинскіх ударнай работы*¹⁴. У апошнім прыкладзе, каб узмацніць значнасць асобы У. І. Леніна ў паведамленні, рэдактар змяніў парадак слоў у сказе: замест выразу *ударнай ленинскіх*, як было ў першапачатковым варыянце тэксту, атрымаўся выраз *ленинскіх ударнай*. Напачатку 1990-х гг. тая ж словаўтваральная мадэль выкарыстоўвалася для стварэння вобраза Ф. Скарыны: *скарынінская зямля*¹⁵, *скарынінскае свята* (назва рэпартажа Л. Гарошкі), *скарынінская спадчына*¹⁶. Калі ў сярэдзіне 1950-х – 1960-я гг. указвалася, што ўсё навокал нібыта зроблена У. І. Леніным, а значыць, і належыць яму, то напачатку 1990-х гг. місія стваральніка свету прыпісвалася Ф. Скарыне. Вылучэнне такіх заканамернасцей дазваляе сфармуляваць гіпотэзу аб тым, што кананічны вобраз У. І. Леніна, характэрны для беларускага тэлебачання, з распадам СССР падмяняецца вобразам Ф. Скарыны.

Адметна, што калі ў праграмах 1950–60-х гг. было прынята называць герояў па прозвішчу са зваротам (напрыклад, *таварыш Гагарын, таварыш Заслонаў, таварыш Хрушчоў, таварыш Сталін*), то У. І. Ленін доўгі час заставаўся практычна адзінай асобай, якую стваральнікі тэлеперадач і тэлефільмаў часта, нібы біблейскага Ісуса, называлі ўласным імем (*Уладзімір Ільіч*) і нават выкарыстоўвалі прастамоўны варыянт звароту паводле імя па бацьку (*Ільіч*). Гэта ярка адлюстроўваецца ў наступным сказе: *Ва ўрачыстым ускладанні кветак да помніка Уладзіміру Ільічу Леніну прынялі ўдзел таварышы Слюнькоў, Таразевіч, Кавалёў, Балуюе, Борыс, Дземянцёў, Еўтух, Колакалаў, Кузьмін, Ляпёшкін, Хусаінаў, Гурын*¹⁷. У праграмах У. І. Ленін уяўляўся не проста як сябар ці сваяк гледача, а як член яго сям’і, то бок бацька ўсіх людзей. Вельмі часта выкарыстоўваліся прыметнікі *родны* і *вытворныя* ад яго формы: *Вось ён, родны Ільіч! Імя Леніна, як палымяны заклік, родніц сэрцы працоўных усёй зямлі*¹⁸; *Необыкновенная скромность, стремление всегда быть среди людей, глубокая принципиальность и непримиримость к врагам, заботливость и чуткость о друзьях – вот характерные живые черты родного Ильича*¹⁹. Гэтым у свядомасць гледачоў закладвалася перакананне аб тым, што духоўны лідар, як

добры бацька, альтруіст, робіць усё не для сябе, а для дабрабыту іншых людзей.

Згодна з тэкстамі тэлеперадач і тэлефільмаў, У. І. Ленін прыйшоў у гэты свет са святой місіяй: [Чобы] *рабочие в союзе с крестьянством смогли выполнить возложенные на них исторические задачи – свергнуть царизм, установить демократическую республику и начать переход к социалистической революции, необходимо было организовать их борьбу*²⁰. У вобразе Ф. Скарыны такая накіраванасць набывае рысы містыцызму, што рэзаніравала з грамадскім дыскурсам 1990-х гг., калі людзі, як вядома, захапляліся хірамантыяй, сеансамі тэлевізійных школ здароўя А. У. Чумака і А. М. Кашпіроўскага і інш. Так, сцвярджаецца, што ў год нараджэння Ф. Скарыны адбывалася наступнае: *Все полочане молились, прося милости и защиты от необычного знамения Божьего – затмения Солнца*²¹. Згадка аб сонечным зацьменні, якое першадрукар адлюстроўваў на гравюрах да сваіх выданняў, у кінастужцы выступае ў якасці не дакументальнага факта (дакладна невядома, але ў большасці крыніц вызначаецца, што Ф. Скарына нарадзіўся каля 1470 г.), а мастацкага прыёму, што выконвае істотную выяўленчую функцыю, робіць вобраз асветніка больш аб’ёмным, падкрэслівае яго глыбокую сувязь з прыродай і гісторыяй краіны. Сцвярджэнне аб тым, што Ф. Скарына нарадзіўся пад знакам Залатой кан’юнкцыі²², для большасці гледачоў хутчэй за ўсё гучыць незразумела, аднак гэта толькі дадае вобразу містычнасці, выключнасці і разам з тым значнасці.

Алюзіі на вобраз Хрыста праяўляюцца ва аўдыявізуальным аздабленні кінастужкі «Франциск, сын Скоринин» праз увядзенне акапальных спеваў, якія вельмі нагадваюць царкоўныя. Акрамя таго, у тэлефільме часта, літаральна праз некалькі планаў, паўтараюцца выявы цэркваў, абразоў, манахаў, скульптуры распятага на крыжы Хрыста ў цярновым вянку, а таксама ценю ад крыжа, які падае на старонкі кнігі Ф. Скарыны, чым акцэнтуюцца ўвага на высокай духоўнай сутнасці таго, што зрабіў першадрукар. У кінастужцы лейтматывам праходзіць вобраз манаха, які б’е ў званы, і гэтым аўтары тэлефільма падкрэсліваюць: духоўны лідар абуджае людзей ад сну, заклікае іх дзейнічаць. Характэрна, што алюзія на рэлігійныя атрыбуты, як прыём інтэртэксту, імпліцытна выкарыстоўваецца і ў тэлеперадачах, прысвечаных У. І. Леніну: *Ленинская «Искра», как призывный*

¹⁴Там жа. Спр. 271. Арк. 306.

¹⁵Там жа. Спр. 2068. Арк. 127.

¹⁶Там жа. Арк. 16.

¹⁷Там жа. Спр. 1580. Арк. 20.

¹⁸Там жа. Спр. 5. Арк. 41.

¹⁹Там жа.

²⁰Там жа. Спр. 298. Арк. 271.

²¹Франциск, сын Скоринин [Электронный ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9VluBWJvEic&t=240s> (дата обращения: 21.08.2022).

²²Там жа.

*колокол, поднимала революционный пролетариат России на борьбу*²³.

Тым, што вобразы У. І. Леніна і Ф. Скарыны, як і вобраз Хрыста, адаптаваны пераважна для ірацыянальнага ўспрымання аўдыторыяй, абумоўлена высокая частотнасць выкарыстання назоўнікаў са значэннем эмацыянальнага стану: *Это будут фильмы о Владимире Ильиче Ленине, о таком человеке, каким он живет в памяти и чувствах нашего многомиллионного народа*²⁴; *Выкажаць сваю бязмерную любоў і павагу стваральніку Камуністычнай партыі...; З Леніным у сэрцы савецкія касманаўты павялі ў бяспрыкладны зорны рэйс свае цуда-караблі*²⁵. У апошнім прыкладзе містычнасць вобраза У. І. Леніна ўзмацняецца метафарай *касмiчны карабель – цуда-карабель*. Назоўнікі са значэннем унутранага стану чалавека выкарыстоўваюцца і для характарыстыкі славянскага першадрукара: *Душа Францыска Скарыны – гэта светлы прамемень нашай славянскай духоўнасці*²⁶; *Таму і, адраджаючы сваю спадчыну, духоўнасць, культуру, мы аддаём сёння яго (Ф. Скарыны. – А. М.) памяці цеплыню сваіх сэрцаў і душ*²⁷. Варта падкрэсліць, што ў вобразе У. І. Леніна сакральнасць атрымала больш глыбокае раскрыццё, чым у вобразе Ф. Скарыны. Для характарыстыкі У. І. Леніна выкарыстоўваюцца словы, у лексічным складзе якіх ёсць семы ‘цудоўны’ і нават ‘святы’. У прыватнасці, аўтары перадач сцвярджаюць наступнае: *...свяшчэнная нянавісць да рабства і прыгнёту... бязмерная вера ў творчыя сілы мас, велізарны арганізацыйны герой, – усё гэта знайшло сваё цудоўнае ўвасабленне ў Леніне, імя якога стала сімвалам новага свету*²⁸.

У. І. Ленін і Ф. Скарына, як і Хрыстос, належаць не пэўнай краіне, не нейкаму народу, а чалавецтву: *Сёння савецкі народ, усё прагрэсіўнае чалавецтва ўрачыста адзначылі 116-ю гадавіну з дня нараджэння Уладзіміра Ільіча Леніна*²⁹. Сакральны сэнс вобраза У. І. Леніна ўзмацняецца меркаваннем аб яго глабальнай ролі ў жыцці людзей, што пацвярджаецца высокай частотнасцю выкарыстання назоўнікаў і прыметнікаў з семай ‘сусветны’: *Чалавецтва ведае шмат прыкладаў, калі думка аднаго чалавека абганяла ход гісторыі на многія дзесяцігоддзі. Але тое, што было зроблена нашым суайчыннікам, геніяльным вучоным і рэвалюцыянерам Уладзімірам Ільічам Леніным, займае выключнае месца ў развіцці*

*цывілізацыі*³⁰. Агульначалавечая сутнасць вобраза Ф. Скарыны падкрэсліваецца праз вызначэнне яго сувязі з прыродным асяроддзем: на экране выявы старонкі з кнігі «Псалтыр» звычайна паказваюцца разам з панарамамі лесу, знятымі з верхняй кропкі і пададзенымі без геаграфічнай прывязкі³¹. Матыў сакральнасці вобраза чалавека, які нібы звязаў неба і зямлю, прыроду і грамадства, узмацняецца аўдыявізуальнымі сродкамі. «Напрыклад, у праграме (тэлеперадача «Вецер вандраванняў». – А. М.), прысвечанай ленінскім мясцінам у Парыжы, ужыты ілюстрацыі савецкага графіка і плакатыста М. Даўгарукава. Большасць з іх выканана ў чорна-белай гаме з кантрастнымі цвятамі і заўсёды цёмным небам, чым падкрэслівалася складанасць і беспрасветнасць жыцця ў капіталістычнай Францыі. На малюнку інтэр’ера музея-кватэры У. Леніна ў Парыжы ракурс выбраны так, што бюст рэвалюцыянера знаходзіцца на фоне акна, што дазваляе мастаку паказаць усе аб’екты ў памяшканні цёмнымі. Светлымі застаюцца толькі выява У. І. Леніна, жырандоль на столі і прадметы за акном. Такім чынам рэалізаваная ідэя аб тым, што савецкі палітычны дзеяч стаў святлом, сонейкам у жыцці парыжан, прынёс актуальныя і прагрэсіўныя ідэі» [4, с. 28]. У кінастужцы «Франциск, сын Скоринин» падчас расказвання біяграфіі першадрукара паказваюцца выключна сонечныя планы яго роднага горада Полацка, нярэдка апэратар А. Мячынскі ловіць у кадр промні сонца. Так званы візуальны эфект аптычных блікаў выкарыстоўваецца пры ўвядзенні ў кадр гравюр, у тым ліку партрэта Ф. Скарыны, відаў старажытнага Полацка, старонкі з кнігі «Псалтыр». У тэлеперадачы «Утварэнне БССР і Кампартыі Беларусі» для візуальнага раскрыцця вобраза У. І. Леніна была выкарыстана карціна А. Д. Шыбнёва «В. И. Ленин на I Всероссийском съезде Советов. Июнь 1917 г.» (1958). На карціне У. І. Ленін знаходзіцца ў цэнтры залы сярод паплекнікаў. Усе твары звернуты да У. І. Леніна, які працягвае ўперад і ўверх левую руку, што, з аднаго боку, выяўляе яго рашучасць, а з другога боку, паказвае, што ён нібы благаслаўляе людзей. Кампазіцыя карціны выканана такім чынам, што аўдыторыя нібы разглядае У. І. Леніна знізу, і гэта надае велічы ў абмалёўку яго постаці. Рэвалюцыянер знаходзіцца ў пляме святла, якое нібы накіравана з вокнаў зверху.

²³НАРБ. Ф. 871. Воп. 8. Спр. 298. Арк. 272.

²⁴Там жа. Спр. 5. Арк. 49.

²⁵Там жа. Спр. 271. Арк. 277.

²⁶Там жа. Спр. 2068. Арк. 121.

²⁷Там жа. Арк. 109.

²⁸Там жа. Спр. 5. Арк. 15.

²⁹Там жа. Спр. 1580. Арк. 19.

³⁰Там жа. Спр. 2065. Арк. 47.

³¹Франциск, сын Скоринин [Электронный ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9VluBWJvEic&t=240s> (дата обращения: 21.08.2022).

Самае светлае месца на палатне размешчана над галавой У. І. Леніна, як німб³².

Як і галоўны біблейскі герой, У. І. Ленін пры жыцці быў прызнаны недастаткова, а Ф. Скарына не быў прызнаны наогул. Першадрукара абвінавачвалі ў ерасі, і ён быў вымушаны правесці апошнія дні на чужыне, дзе яго агортаў сум па роднай зямлі³³. Праз перадачы, прысвечаныя У. І. Леніну, праходзіць біблейскі матыў уваскрэснення, жыцця пасля смерці: *Справа Леніна – неўміручая*³⁴; *Такім ён будзе жыць у вяках; Бессмяротнае імя Уладзіміра Ільіча Леніна, ён будзе жыць у вяках*³⁵. Тое ж тычыцца Ф. Скарыны: *Ён быў і застаецца нашым духоўным настаўнікам*³⁶. У гэтых выказваннях гучыць накіраванасць у будучыню, якая была найбольш моцнай у 1960-я – першай палове 1980-х гг., што таксама яднала савецкі дыскурс з хрысціянскім. Гэта выражаецца ў высокай частотнасці выкарыстання дзеясловаў будучага часу: *У новым пяцігоддзі краіна зробіць яшчэ адзін гіганцкі крок наперад*³⁷; *Будзе так. Мы абавязкова выйдзем на прастор, да святла, адродзім сваю зямлю, як гарады і вясковыя паселішчы, нашы зачарсцвелыя душы*³⁸. І ў гэтым пошуку будучыні У. І. Ленін выступаў маральным арыенцірам: *І зараз шлях у будучыню, быццам*

*магутны пражэктар, асвятляе народам ленінскае вучэнне; Людзі яшчэ і яшчэ раз звяраюць свае справы, свае здзяйсненні па Іллічу*³⁹.

Варта адзначыць, што ў тэлеперадачах вобраз У. І. Леніна – духоўнага настаўніка заставаўся практычна нязменным больш чым 30 гадоў, а менавіта з сярэдзіны 1950-х да канца 1980-х гг., а значыць, вялікая частка аўдыторыі прымала і падтрымлівала гэта. Дамінванне вобраза Ф. Скарыны ў эфіры працягвалася толькі прыкладна 5 гадоў. Так, у выпуску газеты «Звязда» ад 10 кастрычніка 1997 г. карэспандэнт перадае старшыні Тапанімічнай камісіі пры Прэзідыуме Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь Л. Лычу незадаволенасць чытачоў скарынаўскай тэндэнцыяй: *Чаму яго імя паўсюдна ўспрымаецца як заменнік імя Леніна?*⁴⁰. У адказе доктара гістарычных навук Л. Лыча гучыць занепакоенасць: *...калі з імем Скарыны адбудзецца тая ж дэвальвацыя, што з імем Леніна, гэта прынясе толькі шкоду*⁴¹. На думку аўтара гэтага артыкула, спроба замяніць сакральны вобраз У. І. Леніна вобразам Ф. Скарыны ў першыя гады пасля распаду СССР пацярпела няўдачу, таму што ў грамадстве, дзе інфармацыя стала больш рознабаковай, а яе абмен больш свабодным, старыя рытарычныя стратэгіі ўжо не дзейнічалі.

Высновы

Характэрнай рысай дыскурсу беларускага тэлебачання сярэдзіны 1950-х – пачатку 1990-х гг. з'яўляецца вылучэнне цэнтральнага кананічнага вобраза, які выступае духоўным настаўнікам грамадства. На працягу 1960-х – пачатку 1980-х гг. гэта роля адводзілася У. І. Леніну, а ў канцы 1980-х гг. у сувязі з карэннымі зменамі ў дзяржаўным ладзе яна перайшла да Ф. Скарыны.

Рытарычныя стратэгіі стварэння кананічнага вобраза ў беларускай тэлежурналістыцы застаюцца ўстойлівымі. Да іх адносяцца пераважна прыёмы інтэртэксту, якія ўводзяцца імпліцытна, у тым ліку

прамое некрытычнае цытаванне выказванняў героя, рэмінісцэнцыі (спецыфічная намінацыя, містыфікацыя і інш.), алюзіі (рэлігійная атрыбутыка, сусветны маштаб персанажа – пасрэдніка паміж грамадствам і прыродай, матыў уваскрэснення і лепшай будучыні) на вобраз Хрыста, інтэрстылёвае таніраванне (самапрыніжэнне аўтара, інверсія) з выкарыстаннем рэлігійных тэкстаў. Гэтыя прыёмы, запатрабаваныя ва ўмовах функцыянавання сродкаў масавай інфармацыі і прапаганды, паказваюць сваю неэфектыўнасць у медыя, дзе існуе глабальны свабодны абмен інфармацыяй.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Филлипс Л, Йоргенсен МВ. *Дискурс-анализ. Теория и метод*. Киселёва АА, переводчик. Москва: Гуманитарный центр; 2008. 352 с.
2. Кривелев ИА. Содержательность и информативность лекции. Москва: [б. и.]; 1975. 19 с.
3. Зелянко СВ. *Інтэртэкст у публіцыстычным маўленні*. Мінск: БДУ; 2012. 195 с.
4. Марозова АІ. *Беларуская аўдыявізуальная журналістыка падарожжаў: ад ілюстраванага апавядання да сеткі камунікацыі*. Мінск: БДУ; 2022. 115 с.

³²НАРБ. Ф. 871. Воп. 8. Спр. 483. Арк. 147–160.

³³Франциск, сын Скоринин [Электронный ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9VluBWJvEic&t=240s> (дата обращения: 21.08.2022).

³⁴НАРБ. Ф. 871. Воп. 8. Спр. 5. Арк. 29.

³⁵Там жа. Арк. 14.

³⁶Там жа. Спр. 2068. Арк. 97.

³⁷Там жа. Спр. 5. Арк. 25.

³⁸Там жа. Спр. 483. Арк. 160.

³⁹Там жа.

⁴⁰Бел. дзярж. арх.-музей літ. і мастацтва. Ф. 444. Воп. 1. Спр. 248. Арк. 7.

⁴¹Там жа.

References

1. Fillips L, Iorgensen MV. *Diskurs-analiz. Teoriya i metod*. [Discourse analysis. Theory and method]. Kiseleva AA, translator. Moscow: Gumanitarnyi tsentr; 2008. 352 p. Russian.
2. Kryvelev IA. *Soderzhatel'nost' i informativnost' leksii* [Content and information content of the lecture]. Moscow: [s. n.]; 1975. 19 p. Russian.
3. Zeljanko SV. *Intjertjekst u publicystychnym mawlenni* [Intertext in publicist speaking]. Minsk: Belarusian State University; 2012. 195 p. Belarusian.
4. Morozowa AI. *Belaruskaja awdyjavizual'naja zhurnalistyka padarozhzhaw: ad iljustravanaga apavjadannja da setki kamunikacyi* [Belarusian audiovisual travel journalism: from an illustrated story to a communication network]. Minsk: Belarusian State University; 2022. 115 p. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 27.08.2022.
Received by editorial board 27.08.2022.